

Ryszard SAJKOWSKI  
(Olsztyn)

## Przejawy opozycji wobec Augusta i jego bezpośrednich następców w niektórych środowiskach wschodniej części Imperium Romanum

W potocznej świadomości istnieje przeświadczenie o dużej tolerancji władz rzymskich wobec odmienności religijnej oraz różnorodności struktur społeczno-politycznych reprezentowanych przez mieszkańców prowincji. Łączy się z tym przekonanie o gotowości społeczności lokalnych do wypełniania swoich obowiązków wobec panów Imperium. Jakkolwiek obraz ten jest zasadniczo prawdziwy, to jednak gdy poddamy wnikliwszej analizie niektóre przekazy antyczne, wówczas okaże się, iż konieczne jest dokonanie w nim pewnych korekt. Należy zaznaczyć, że stosunki pomiędzy poszczególnymi społecznościami a władzami w Rzymie (czy reprezentującym je namiestnikiem prowincji) układały się niejednolicie. Ta różnorodność zależna była m.in. od czasu jaki minął od momentu włączenia danego terenu w granice Imperium. Istotny był także stopień odmienności miejscowych uwarunkowań społecznych i religijnych od tych, które mogły liczyć na akceptację ze strony Rzymian, jak też kierunek rozwoju lokalnych instytucji politycznych. W końcu ważne mogły się również okazać sytuacje losowe dotyczące danego rejonu, takie jak np. zamieszki, nieurodzaj, głód i itp.

W ostatnich latach przekazy dotyczące konfliktów pomiędzy władzami rzymskimi okresu wczesnego pryncypatu a różnymi społecznościami lokalnymi zostały poddane ponownej analizie. Pozwoliło to zrozumieć jak bardzo jest to problematyka złożona. Nie chodzi bowiem tutaj tylko o intrygujący badaczy od dawna stosunek Rzymian do Żydów, czy rozwijającego się chrześcijaństwa. Również nie wyczerpuje problemu kwestia powstań w Galii, Brytanii, Germanii i Afryce<sup>1</sup>. Coraz więcej uwagi zwraca się na niepokoje

---

<sup>1</sup> O opozycji ludności prowincjonalnej wobec władz rzymskich w okresie panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej zob. G. H. Stevenson, A. Momigliano, *Rebellion within the empire*, „Cambridge Ancient History” 10, 1934 (wznowienie w 1971), s. 840-858; A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford 1973 (pierwsze wydanie w 1939), s. 418-424; S. L. Dyson, *Native Revolts in the Roman Empire*, „Historia” 20, 1971, s. 254-264; i d e m, *Native Revolt Patterns in the Roman Empire*, „Aufstieg und Niedergang der römischen Welt” (dalej ANRW) II 3, 1975, s. 156-161, 163-165, 167 n. Generalnie na temat rzymskiej polityki wobec kultów obcych, ze szczególnym uwzględnieniem judaizmu, zob. S. L. Guterman, *Religious toleration and persecution in ancient Rome*, London 1951, *passim*.

mające miejsce na obszarach od dawna włączonych do Imperium, takich jak Grecja<sup>2</sup>, Rodos<sup>3</sup> czy prowincje małaazjatyckie<sup>4</sup>. Wnikliwszemu przyjrzeniu się tym konfliktom towarzyszą niekiedy próby powiązania ich z opozycją senatorską<sup>5</sup>.

Należy zwrócić także uwagę na inny aspekt sprawy. Władze rzymskie prowadziły wszechstronną politykę propagandową nakierowaną na ludność prowincji. Działania te spotykały się ze zróżnicowanym przyjęciem, od objawów pełnej akceptacji, poprzez obojętność, aż do otwartej wobec nich niechęci. W przypadku pierwszych cesarzy poważne miejsce w tej propagandzie zajmował kult boskich twórców nowego porządku politycznego, tj. *divus Iulius*, a przede wszystkim *divus Augustus*. Większość źródeł jakimi dysponujemy przekonuje nas o szerokich objawach czci wobec tych nowych bogów państwowych, zarówno na poziomie municypiów jak i prowincji. Istnieją jednak również, trzeba to od razu zaznaczyć bardzo nieliczne, przekazy mogące sugerować, iż w niektórych środowiskach kult boskich Juliusza i Augusta mógł być traktowany jako symbol rzymskiej dominacji.

Pierwszym takim przykładem jest sprawa Kyzikos, miasta leżącego w prowincji Azja. Jego mieszkańcom zarzucono w 25 r. zaniechanie kultu boskiego Augusta oraz stosowanie przemocy wobec obywateli rzymskich. W toku rozprawy mającej miejsce w senacie, oskarżonych uznano winnymi stawianych im zarzutów. Konsekwencją tego było utracenie przez Kyzikos przywileju miasta wolnego (*civitas libera*), jaki wysłużyło sobie jako sprzymierzeniec Rzymu w okresie wojen z królem Pontu Mitrydatesem VI Eupatorem<sup>6</sup>. Opierając się na przekazie Kasjusza Diona można przyjąć, że mieszkańcy Kyzikos nie ukończyli *Augusteum*, które zobowiązali się wybudować<sup>7</sup>. Bardzo prawdopodobne, iż to właśnie zaniechanie kultu boskiego Augusta stało się głównym punktem oficjalnego oskarżenia. Na poparcie tej tezy może służyć przekaz Tacyty. Autor *Annales* akcentując obwinienie obywateli Kyzikos o *incuria caerimoniarum divi Augusti*, prezentuje to oskarżenie jako jeszcze jedno spośród wielu innych mieszczących się w obrębie procesów o obrazę majestatu. Sposób w jaki Tacyt ukazał tę sprawę może również sugerować istnienie wątpliwości co do prawomocności postępowania wobec oskarżonych<sup>8</sup>. Niestety, prze-

<sup>2</sup> G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek world*, Oxford 1965, s. 107 i n.; idem, *The Mechanics of Subversion in the Roman Provinces*, w: *Fondation Hardt 33*, Genève 1987, s. 292. Inaczej F. R. D. Goodyear, *The Annals of Tacitus. Books 1-6. Volume II: Annals 1.55-81 and Annals 2*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 23, Cambridge 1981, s. 172.

<sup>3</sup> Cassius Dio, *Historiae Romanae* LX 24.4; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, vol. 1, Princeton 1950, s. 548.

<sup>4</sup> Cass. Dio LX 17.3; Suetonius, *Divus Claudius* 25.3; J. Mottershead, *Suetonius Claudius*, Bristol 1986, s. 102.

<sup>5</sup> R. S. Rogers, *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*, „American Philological Association” 6, Middletown/Connecticut 1935, s. 126 n., 146.

<sup>6</sup> Tacitus, *Annales* IV 36.2; Suetonius, *Tiberius* 37.3; Cassius Dio LVII 24.6; W. Orth, *Die Provinzialpolitik des Tiberius*, München 1970, dyss., s. 115 n.; W. Vogt, *C. Suetonius Tranquillus. Vita Tiberii (Kommentar)*, Würzburg 1975, dyss., s. 176.

<sup>7</sup> Cass. Dio LVII 24.6; T. Mommsen, *Das Weltreich der Caesaren*, Wien 1933, s. 260; R. S. Rogers, s. 88; W. Weber, *Princeps. Studien zur Geschichte des Augustus*, t. 1, Stuttgart-Berlin 1936, przyp. 429 ze str. 95\*; D. Magie, op. cit., s. 503; S. R. F. Price, *Rituals and power. The Roman imperial cult in Asia Minor*, Cambridge 1986, s. 66, 83; W. Orth, op. cit., s. 116.

<sup>8</sup> C. Zäch, *Die Majestätsprozesse unter Tiberius in der Darstellung des Tacitus*, Winterthur 1972, dyss., s. 23.

kazy starożytnych historyków nie są na tyle jasne, abyśmy mogli z pewnością określić, czy zachodził związek łączący porzucenie przez mieszkańców Kyzikos prac nad budową świątyni *divus Augustus* a gwałtami, jakich dokonali oni na obywatelach rzymskich. Nie da się wykluczyć, że zignorowanie przyjętych przez władze tego miasta zobowiązań doprowadziło do wzrostu fali antyrzymskich nastrojów i w konsekwencji uwięzienia *cives Romani*<sup>9</sup>. Warto tutaj dodać, iż mieszkańcy Kyzikos pozbawieni zostali swoich wolności jeszcze za rządów Augusta, tj. w 20 r. p.n.e., z powodu zabicia rzymskich obywateli<sup>10</sup>. Był to więc zarzut przynajmniej w części podobny do tego jaki wytyczono społeczności tego miasta w 25 r. n.e.<sup>11</sup>.

R. A. Bauman analogiczny przypadek do wyżej przedstawionego widział u Swetoniusza. Autor „Żywotów Cezarów” pisze o skazaniu człowieka, który pozwolił wybrać siebie urzędnikiem w swojej miejscowości, w tym samym dniu, w którym kiedyś przyznano Augustowi zaszczytne urzędy. R.A. Bauman uważał, że rocznica przyjęcia przez twórcę pryncypatu nadzwyczajnych zaszczytów uczyniona została w danej kolonii specjalnym świętem zabezpieczonym sankcją karną. Zapewne jej charakter podobny był do tej, jaką posiadały obchody urodzin boskiego Juliusza, co powodowało, że owe szczególne dni zostały zastrzeżone jedynie dla oddawania czci Augustowi. Dlatego też zaniedbanie czy uchylene się od świętowania rocznicy związanej z twórcą pryncypatu pociągało za sobą sankcję karną<sup>12</sup>. Sprawa mieszkańców Kyzikos wskazuje, że zapoczątkowanie kultu *divus Augustus* w danej miejscowości pociągało za sobą przymus jego kontynuacji<sup>13</sup>. Być może nad wywiązywaniem się z przyjętych przez poszczególne miasta zobowiązań budowy świątyń ubóstwionego pierwszego princepsa czuwał miejscowy arcykapłan kultu cesarskiego<sup>14</sup>. Znamienny jest przy tym przekaz Kasjusza Diona wspominającego o zmuszeniu pewnych społeczności do budowy przybytków poświęconych boskiemu Augustowi<sup>15</sup>.

Przeprowadzana w ostatnim okresie na nowo analiza niektórych źródeł, pozwoliła pewnym badaczom na doszukiwanie się innych jeszcze przykładów opozycji wobec kultu *divus Augustus* i dynastii julijsko-klaudyjskiej. Wśród nich wyróżnia się zawarte u Plutarcha opowiadanie o żeglarzu, który za panowania Tyberiusza miał jakoby usłyszeć głos oznajmujący śmierć wielkiego boga Pana<sup>16</sup>. Według interpretacji przedstawionej przez P. Borgeaud, przekaz ten należy uważać za przejaw antyrzymskich nastrojów utrzymujących

<sup>9</sup> G. W. B o w e r s o c k, *Mechanics...*, s. 308.

<sup>10</sup> Cass. Dio LIV 7.6. Jeszcze za rządów Augusta mieszkańcy Kyzikos odzyskali przywilej miasta wolnego - Cass. Dio LIV 23.7. Por. Suet., Div. Aug. 47; W. W e b e r, op. cit., przyp. 429 ze str. 95\*; C. Z ä c h, op. cit., s. 23; J. M. C a r t e r, *Suetonius: Divus Augustus*. Bristol 1982. s. 166; S. J. F r i e s e n, *Twice Neokoros: Ephesus, Asia and the cult of the Flavian imperial family. Religions in the Graeco-Roman world*, „Études préliminaires aux religions orientales” 116, Leiden 1993, s. 55.

<sup>11</sup> H. Lindsay opierając się na informacji Strabona (Geography XII 8.11) powątpiewa w prawdziwość przekazu Kasjusza Diona o odebraniu wolności Kyzikos już za Augusta, zob. *Suetonius, Tiberius*, London 1995, s. 132.

<sup>12</sup> S u e t o n i u s, *Tiberius*. s. 58; R. A. B a u m a n, *Impietas in principem. A study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.*, „Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte” 67, München 1974, s. 81.

<sup>13</sup> R. S e a g e r, *Tiberius*, London 1972, s. 144.

<sup>14</sup> P. P r i g e n t, *Au temps de l'Apocalypse II: Le culte impérial au 1<sup>er</sup> siècle en Asie Mineure*, „Revue de Histoire et de Philosophie Religieuses” 55, 1975, s. 217; zob. też T. M o m m s e n, op. cit., s. 260.

<sup>15</sup> Cass. Dio LVI 46.3; W. W e b e r, op. cit., przyp. 429 ze s. 95\* n.

<sup>16</sup> Plutarchus, De defectu oraculorum II. O bogu Pan i jego powiązaniach z innymi kultami zob. E. L. B r o w n,

się wśród niektórych środowisk we wschodniej części Imperium. Najważniejszymi argumentami na rzecz tej hipotezy byłaby fascynacja Tyberiusza astrologią oraz utożsamienie boga Pana z gwiazdozbiorem Koziorożca (*Capricornus*), będącym symbolem władców z dynastii julijsko-klaudyjskiej, a zasadniczo samego twórcy pryncypatu. Według tego założenia *Capricornus* Augusta i jego bezpośrednich następców oznaczał bóstwo Diopan-Pan, syna Zeusa, zmagającego się z Tytanami. Bóg ten ostatecznie byłby zatem symbolem założyciela pryncypatu, który poprzez swoją *pax Augusta* przywrócił rozdartemu wojnami światu pokój. *Capricornus* łączony jest także z powrotem do gwiazd duszy Augusta po jego śmierci i ubóstwieniu. W momencie, kiedy uznamy, że powyższe założenia są prawdziwe, wówczas podanie o śmierci Pana trzeba będzie postrzegać jako objaw oporu wobec idei astralnej nieśmiertelności twórcy pryncypatu<sup>17</sup>. Hipoteza ta, aczkolwiek ciekawa, jest niestety bardzo trudna do weryfikacji.

Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku interpretacji scen ukazanych na srebrnym kubku pochodzącym z kolekcji, której pierwszym właścicielem być Edward Perry Warren. Na zabytku tym przedstawione są dwie męskie pary podczas stosunku seksualnego. C. Vermeule przyjął, iż kubek ów powstał na greckim Wschodzie, jako rodzaj satyry wymierzonej w dynastię założoną przez Augusta. Badacz ten podjął się również próby identyfikacji ukazanych na nim postaci. Rozważania swe skoncentrował wokół członków rodu julijsko-klaudyjskiego, z naciskiem na osoby Tyberiusza i Druzusa Młodszego<sup>18</sup>. Interpretacja ta jest jednak zbyt daleko idąca. Trudno się zgodzić, aby o identyfikacji konkretnych osób decydowało ogólne datowanie zabytku na epokę początków pryncypatu<sup>19</sup>.

Za karalny niedostatek gorliwości w oddawaniu czci deifikowanemu Augustowi, mogły być także uważane przypadki propagowania kultu osób nie należących do rodziny cesarskiej. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na przypadek Pompei Makryny. Według Tacyty została ona w 33 r. skazana na wygnanie, przy czym jej mąż Argolikus oraz teść Gajusz Juliusz Lakon już wcześniej byli poddani represjom, zaś ojciec i brat popełnili sa-

*The Divine Name „Pan”*, „Transactions of the American Philological Association” 107, 1977, s. 57-61; F. B a d e r, *Pan*, „Revue de Philologie de Littérature et d’Histoire Anciennes” 63, 1989, s. 7-46.

<sup>17</sup> P. B o r g e a u d, *La mort du grand Pan. Problèmes d’interprétation*, „Revue d’histoire des religions” 200, 1983, s. 3-39; F. E. B r e n k, *In the Light of the Moon: Demonology in the Early Imperial Period*, „ANRW” II 16.3, 1986, s. 2120 n., 2143 n. O roli *Capricornus* w symbolice Augusta i jego następców zob. A. E. H o u s m a n, *Manilius, Augustus, Tiberius, Capricornus, and Libra*, „Classical Quarterly” 7, 1913, s. 109-114; T. H ö l s c h e r, *Ein römischer Stirnziegel mit Victoria und Capricorni*, „Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz” 12, 1965, s. 59-73; E. J. D w y e r, *Augustus and Capricorn*, „Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung” (dalej RM) 80, 1973, s. 59-67; J. R. F e a r s, *Princeps a diis electus: the divine election of the emperor as a political concept at Rome*, „Papers and Monographs of the American Academy in Rome” 26, Rome 1977, s. 208-210; i d e m, *The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems*, „ANRW” II 17.2, s. 809 n.; A. R a i n e r, *Das Bild des Augustus auf den frühen Reichsprägungen. Studien zur Vergöttlichung des ersten Prinzeps*, „Schriftenreihe der numismatischen Gesellschaft Speyer” Bd. 21, Speyer 1981, s. 140-143; G. G. B e l l o n i, *Casi di identità. analogie e divergenze tra la testimonianza monetale romana imperiale e quella di altre fonti sulla religione e sui culti*, „ANRW” II 16.3, 1986, s. 1865-1867; E. S i m o n, *Die drei Horoskope der Gemma Augustea*, „Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche” 15, 1986, s. 179-196; G. W. B o w e r s o c k, *The Pontificate of Augustus*, w: *Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate*, eds. Kurt A. Raaflaub and Mark Toher, Berkeley-Los Angeles-Oxford 1990, s. 385-387.

<sup>18</sup> C. V e r m e u l e, *Augustan and Julio-Claudian Court Silver*, „Antike Kunst” 6, 1963, s. 39, il. 14, 2.4.6.

<sup>19</sup> Por. J. R. C l a r k e, *The Warren Cup and the Contexts for Representations of Male-to-Male Lovemaking in Augustan and Early Julio-Claudian Art*, „Art Bulletin” 75, 1993, s. 275-294, il. 1-9.



mobójstwo. Pompei Makrynie i jej rodzinie zarzucano, iż przodek ich Teofanes z Miletu był przyjacielem Pompejusza Wielkiego i że po jego śmierci Grecy oddawali mu cześć boską (*Theophani caelestes honores Graeca adulatio tribuerat*)<sup>20</sup>. Wspomniane *caelestes honores* musiały być uważane za niebezpieczną konkurencję wobec kultu *divus Augustus*<sup>21</sup>. Zapewne irytujące dla władz cesarskich były zwłaszcza kultowe epitety jakimi obdarzano Teofanesa. Zasadniczo na czoło wysuwa się miano *Eleutherios* (Oswobodziciel), które pierwotnie przysługiwało Zeusowi<sup>22</sup>. Przydomek ten mieszkańcy wyspy Lesbos ofiarowali Teofanesowi w dowód wdzięczności za otrzymanie od Pompejusza przywileju miasta wolnego dla Mityleny<sup>23</sup>. Z pewnością za rządów Tyberiusza, właśnie pod mianem *Zeus Eleutherios*, Grecy oddawali cześć boską Teofanesowi. Tymczasem przydomek ten, od momentu zwycięstwa Oktawiana pod Akcjum, zastrzeżony został dla przybranego syna Juliusza Cezara. Specjalną rolę określenie to, jako boskie miano twórcy pryncypatu, odegrało na terenie Egiptu<sup>24</sup>. Także na innych obszarach August był czczony pod przydomkiem *Eleutherios*<sup>25</sup>.

<sup>20</sup> Tac., *Ann.* VI 18.2-4; R. S. Rogers, op. cit., s. 145 n.; M. Kaplan, *Greeks and the Imperial Court, from Tiberius to Nero*, New York-London 1990, dyss., s. 233; M. P. Charlesworth, *Some Observations on Ruler-Cult, especially in Rome*, „Harvard Theological Review” 28, 1935, s. 11. Zob. też H. Halffmann, *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2. Jahrhunderts n. Chr.*, „Hypomnemata” 58, Göttingen 1979, s. 100 n., nr 1b.

<sup>21</sup> R. A. Bauman, op. cit., s. 81; S. R. F. Price, op. cit., s. 50; por. E. L. Britton, *Form and Idea in Annals I-VI*, Diss. University of Virginia 1980, s. 14. Interesującym byłoby rozważenie drugiej części zarzutów stawianych Makrynie, tj. utrzymywanie przyjacielskich stosunków pomiędzy jej dziadkiem i Pompejuszem Wielkim. W tym wypadku „zbrodnia” Makryny (czy raczej Teofanesa) wymierzona byłaby w ojca *divus Augustus* – boskiego Juliusza. Wysunięcie tego typu zarzutów wydaje się możliwe, gdy weźmiemy pod uwagę oskarżenia skierowane pod adresem Kremucjusza Kordusa. Odnośnie wpływu Teofanesa na Pompejusza zob. P. Pédech, *Deux Grecs face à Rome au I<sup>er</sup> siècle av. J.-C.: Métrodore de Scepsis et Théophraste de Mitylène*, „Revue des Études Anciennes” 93, 1991, s. 71-78.

<sup>22</sup> R. Étienne, M. Piérart, *Un décret du koinon des Hellènes à Platées en l'honneur de Glaucon, fils d'Étéoclès, d'Athènes*, „Bulletin de Correspondence Hellenique” 99, 1975, s. 63-67; W. C. West, *Hellenic Homonoia and the New Decree from Platea*, „Greek, Roman, and Byzantine Studies” 18, 1977, przyp. 10 ze s. 315 n.

<sup>23</sup> *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Toutain, t. I, III, IV, Paris 1906-1928 (dalej IGR) IV nr 55b = W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, wyd. III, Leipzig 1913-1921 (dalej SIG<sup>3</sup>), nr 753; M. M. Ward, *The Association of Augustus with Jupiter*, „Studia materialia di storia delle religioni” 9, 1933, s. 214; M. P. Charlesworth, op. cit., s. 11; L. Robert, *Théophraste de Mytilène à Constantinople*, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 1969, s. 49-64; D. Salzmann, *Cn. Pompeius Theophanes. Ein Benennungsvorschlag zu einem Porträt in Mytilene*, *RM* 92, 1985, s. 251 n., 257 n.

<sup>24</sup> *The Oxyrhynchus Papyri*, London 1898, II, nr 240 = V. Ehrenberg, A. H. M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, Oxford 1955 (dalej EJ), nr 117; S. Eitrem, L. A. Mundsén, *Papyri Osloenses*, Oslo 1931, II, nr 26; *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden 1923- (dalej SEG), VIII, 1937, nr 653; IGR I nr 1117; *Corpus Inscriptionum Graecarum*, t. I-V, Berolini 1828-1877 (dalej CIG), III nr 4715 = IGR I nr 1163 = W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, t. I-II, Leipzig 1903-1905 (dalej OGIS), II nr 659 = EJ nr 116; IGR I nr 1206; IGR I nr 1322; P. Riewald, *De imperatorum Romanorum cum certis dis et comparatione et aequatione*, *Dissertationes philologicae Halenses* XX, Halle 1912, s. 288 n., nr 1-5; M. M. Ward, op. cit., s. 213 n.; P. Buret, *Les Titulatures impériales dans les papyrus, les ostraca et les inscriptions d'Égypte (30 a.C. - 284 p.C.)*, *Papyrologica Bruxellensia* 2, Bruxelles 1964, s. 24; C. Balconi, *Documenti greci e latini d'Egitto di età augustea*, *Aegyptus* 56, 1976, s. 214 n.; J. Whitehorn, *Augustus as „Theos” in Contemporary Papyri*, [w:] *Proceedings of the XIXth International Congress of Papyrology, Cairo 2-9 September 1989*, ed. A. H. S. El-Mosalamy, t. II, Cairo 1992, s. 428-433.

<sup>25</sup> OGIS II nr 457; P. Riewald, op. cit., s. 289, nr 6; H. A. Thompson, *The Annex to the Stoa of Zeus*

Zwrócić przy tym trzeba uwagę na wzmiankę Tacyta, że mąż Pompei Makryny oraz jej teść już wcześniej zostali oskarżeni<sup>26</sup>. Powodem tego mogła być ich kręta działalność polityczna. Skazanie Pompei Makryny mogło być więc następstwem upadku rodziny jej męża - spartańskich Euryklidów. Ród ten przez kilka pokoleń dążył do odgrywania wiodącej roli na terenie Lakonii. Gajusz Juliusz Eurykles cieszył się przyjaźnią Augusta, który powierzył mu rządy w Sparcie. Jeszcze jednak za życia twórcy pryncypatu, z powodu wszczynania niepokojów w Grecji, naraził się cesarzowi i został skazany na wygnanie. Nie ma pewności czy przed śmiercią zdołał odzyskać dawną pozycję w Sparcie<sup>27</sup>. Wiemy natomiast, że jego syn Lako, już za rządów Tyberiusza, powrócił do władzy w Lakonii. Wkrótce jednak i on został oskarżony. Zapewne Tyberiusz pragnął przeciwdziałać ugruntowaniu się pozycji zbyt samodzielnych tyranów w Sparcie. Niewykluczone, iż do upadku Euryklidów przyczynili się ich arystokratyczni rywale z terenu Peloponezu. Prawdopodobnie wśród zarzutów stawianych Lakonowi i Argolikusowi znalazły się i takie oskarżenia, które wcześniej wysunięto wobec Gajusza Euryklesa<sup>28</sup>. Stąd też można przyjąć, że z kolei proces Makryny w 33 r. n.e. stanowił kolejne ogniwo w działaniach mających na celu wyeliminowanie stronników Euryklidów, tym razem w samej stolicy Imperium. Zważyć także należy na możliwość powoływania się przez oskarżycieli na wydarzenia z przed kilku lat, kiedy to sądzono męskich przedstawicieli jej rodziny. Działania takie mogłyby służyć dodatkowemu poddaniu Makryny w podejrzenie, i tym samym zmniejszeniu szansy na jej skuteczną obronę<sup>29</sup>.

Warto przyjrzeć się jeszcze jednemu aspektowi tej sprawy. Jak zwrócił uwagę R.S. Rogers, Argolikus i Lakon mogli dążyć do rozbudzenia kultu swojego dziadka i ojca, Gajusza Juliusza Euryklesa<sup>30</sup>. Wyłynięcie sprawy Makryny w kilka lat po upadku Euryklidów wskazuje jednak na coś więcej. Tacyt wspominając o jej procesie, wyraźnie wiąże go z wcześniejszym upadkiem rodziny jej męża oraz z czcią oddawaną Teofanesowi przez Greków. Łączne podanie tych faktów może wskazywać, iż Euryklidzi nie ograniczali się tylko do politycznego wykorzystania kultu własnych przodków, lecz w swojej działalności propagandowej poszli znacznie dalej. Z konieczności kult Gajusza Juliusza Euryklesa miał charakter lokalny. Ograniczał się on zapewne tylko do terytorium Lakonii. Inaczej mogło być, gdyby Euryklidzi wykorzystali dla celów politycznych kult dziadka żony Argolikusa - Teofanesa. Była to postać znacznie nośniejsza propagandowo niż którykolwiek z Euryklidów, a przy tym znana w całym greckim świecie. Niewykluczone też, że próbo-

*in the Athenian Agora*, „Hesperia” 35, 1966, s. 184; S. Weinstock, *Divus Julius*, Oxford 1971, przyp. 1 ze s. 144; zob. też inskrypcję z Mityleny, której datacja jest przedmiotem sporów. R. Cagnat (IGR IV nr 62) umieszczał ją w okresie Augusta, natomiast P. Riewald (op. cit., s. 291, nr 12) za rządów Hadriana.

<sup>26</sup> Tac., Ann. VI 18.3-4.

<sup>27</sup> Iosephus, *Bellum Judaicum* I 531; J. H. Oliver, *The Ruling Power. A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides*, „Transactions of the American Philosophical Society” 43.4, 1953, s. 954-957; G. W. Bowersock, *Eurycles of Sparta*, „Journal of Roman Studies” 51, 1961, s. 112-118; M. Sartre, *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e.-235 r. n.e.)*, przeł. S. Rościcki, Wrocław 1997, s. 250; H. Lindsa, *Augustus and Eurycles*, „Rheinisches Museum für Philologie” 135, 1992, s. 290-297; L. Petersen, *Prosopographia Imperii Romani*, t. IV 3, Berolini 1966, I 301.

<sup>28</sup> G. W. Bowersock, *Eurycles*, s. 117; B. M. Levick, *Tiberius the politician*, London 1976, s. 212.

<sup>29</sup> B. M. Levick, op. cit., s. 212.

<sup>30</sup> R. S. Rogers, op. cit., s. 146.

wano się tutaj odwoływać do przekonania czcicieli Teofanesa, iż jest on gotowy do świadczenia aktów dobroczynności także po śmierci<sup>31</sup>. Wszystkie te działania Euryklidów doprowadziły jednak ostatecznie do upadku Lakona i Argolikusa, a w dalszej konsekwencji Pompei Makryny.

Trzeba w tym momencie przypomnieć, że po odkryciu spisku Sejanusa Tyberiusz zakazał oddawania kultu jakiegokolwiek człowiekowi. Jednocześnie cesarz nie dopuścił też do rozważań na temat przyznania specjalnych zaszczytów dla siebie. Stawało się więc jasne, że skoro władca rezygnuje z nadzwyczajnych wyróżnień, w takim razie także inni ludzie nie są ich godni<sup>32</sup>. Akurat dla Euryklidów, dobrze orientujących się w sytuacji na dworze cesarskim, polityka wstrzeźliwości Tyberiusza w przyjmowaniu i nadawaniu zaszczytów nie mogła być nieznana. Z ich to inicjatywy mieszkańcy Gythejon u progu rządów następcy Augusta nadali szereg honorów dla twórcy pryncypatu, nowego cesarza oraz członków jego rodziny<sup>33</sup>. Rzeczywistym powodem podjęcia tej uchwały nie wydaje się jednak uhonorowanie władców Imperium, lecz samych Euryklidów, dążących do przywrócenia i wzmocnienia swojej pozycji w Sparcie. Co prawda nadzwyczajne zaszczyty zostały przyznane boskiemu Augustowi i członkom domu panującego, lecz zarazem upamiętniono Euryklesa oraz jego syna Lakona<sup>34</sup>. Tym samym przebiegli Grecy znaleźli sposób na oficjalne uczczenie swojej rodziny<sup>35</sup>. Działania te nie były jednak zgodne z intencjami Tyberiusza. Sam cesarz bowiem stał uparcie na gruncie głoszonej przez siebie zasady, że boskie honory należą się tylko bogom (oczywiście w tym także *divus Augustus*)<sup>36</sup>. Chociaż więc tekst uchwały z Gythejon został ostatecznie zaaprobowany przez princepsa, to jednak powstaje wrażenie, iż uczynił on to dopiero po pewnych wahaniach.

Warto nadmienić, że działania Tyberiusza mające na celu wykluczenie oznak czci wobec osób spoza rodziny cesarskiej nie należy traktować jako nowość wprowadzoną dopiero przez tego princepsa. Już w 11 r. n.e. August zakazał nadawania nadzwyczajnych honorów namiestnikom prowincji, zarówno w czasie ich urzędowania, jak też w okresie bezpośrednio po zakończeniu sprawowania przez nich tej funkcji. Właśnie za rządów twórcy pryncypatu należy upatrywać początków przekształcania się kultu rzymskiej potęgi i reprezentujących ją *imperatores* w kult dynastyczny, ze specjalnym uwzględnieniem samego Augusta<sup>37</sup>.

Przytoczone w niniejszym artykule przykłady opozycji wobec pierwszych cesarzy rzymskich nie mogą być jednoznacznie interpretowane. Nie pozwala na to nie tylko fragmentaryczność przekazów źródłowych oraz ich niereprezentatywność (zasadniczo two-

<sup>31</sup> B. K. G o l d, *Pompey and Theophanes of Mytilene*, „American Journal of Philology” 106, 1985, s. 325.

<sup>32</sup> Cass. Dio LVIII 8.4; R. S. R o g e r s, op. cit., s. 127.

<sup>33</sup> Zob. publikacje inskrypcji z Gythejon: L. W e n g e r, *Griechische Inschriften zum Kaiserkult und zum Grabrecht*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Romanistische Abteilung)” 49, 1929, s. 309-313; *L'Année Epigraphique* 1929, nr 99-100; *SEG XI*, 1954, nr 922-923; *EJ* nr 102; J. H. O l i v e r, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, „American Philosophical Society” 178, Philadelphia 1989, nr 15, s. 58-65. W niniejszym artykule stosuję skrót Gyth.

<sup>34</sup> Gyth. I, w. 18-22; H. H a l f m a n n, op. cit., s. 127, nr 29b.

<sup>35</sup> G. W. B o w e r s o c k, *Augustus and the East: The Problem of the Succession*, w: *Caesar Augustus. Seven Aspects*, eds. F. Millar, E. Segal, Oxford 1984, s. 177 n.; F. Q u a s s, *Zum Einfluß der römischen Nobilität auf das Honoratiorenregime in den Städten des griechischen Ostens*, „Hermes” 112, 1984, s. 212 n.

<sup>36</sup> Gyth. II, w. 15-20.

<sup>37</sup> Cass. Dio LVI 25.6; G. W. B o w e r s o c k, *Augustus and the Greek*, s. 118 n.

rzony były dla rzymskiej arystokracji). Zmieniała się również sytuacja na rzymskim Wschodzie, gdzie coraz wyraźniejsze stawały się owoce *pax Romana* zaprowadzonego przez Augusta i utwierdzonego przez jego bezpośrednich następców. Siłą rzeczy zmieniał się też stosunek ludności Imperium do istniejącego reżimu. Proces ten w różnych środowiskach i rejonach przebiegał z niejednakową siłą. Tym niemniej, zarówno jednostki jak też całe społeczności, nawet jeśli pierwotnie z pewną niechęcią odnosiły się do rzymskiego panowania, z upływem czasu, niejednokrotnie stosunkowo krótkiego, potrafiły z korzyścią dla siebie znaleźć się w ramach porządku stworzonego przez rządy princepsów. Jako przykład mogą tutaj służyć dwa przypadki najszerzej omówione w tym artykule czyli sprawa mieszkańców Kyzikos oraz losy Euryklidów.

Kyzikos stało się wkrótce po wypadkach z 25 r. n.e. ważnym ośrodkiem kultu imperialnego. Jeszcze za panowania następcy twórcy pryncypatu mamy do czynienia z dokumentem epigraficznym pochodzącym z tego miasta, w którym jest mowa o pobożności Antonii Tryfajny, córki króla Polemo, względem „wiecznego domu największego z bogów Tyberiusza Augusta Cezara i jego nieśmiertelnych rządów”<sup>38</sup>. Na 37 r. n.e. datowana jest inna inskrypcja z tego ośrodka, również wspominająca o dobrodziejstwach Antonii Tryfajny, sławiąca jednak przede wszystkim objęcie władzy przez kolejnego princepsa - Kaligulę<sup>39</sup>. Także w tym roku odbyły się w Kyzikos igrzyska ku czci siostry cesarza - Druzylly, utożsamionej z Afrodytą<sup>40</sup>. Z 38 r. pochodzi natomiast kolejna uchwała rady i ludu ku czci Antonii Tryfajny podkreślająca jej zasługi dla miasta oraz pobożność wobec domu princepsów<sup>41</sup>.

O wiele bardziej skomplikowana wydaje się sprawa Pompei Makryny. Jak było już o tym wspomniane należała ona do znakomitej rodziny wywodzącej się ze wschodniej części Imperium, z miasta Mityleny. Była wnuczką Teofanesa, córką Pompejusza Macera, prawdopodobnie przyjaciela Tyberiusza z pierwszego okresu jego rządów. Niewykluczone, że to właśnie jej brat Kwintus Pompejusz Macer był pretorem roku 15, który zwrócił się do cesarza z zapytaniem, czy mają być ścigane zbrodnie obrazy majestatu<sup>42</sup>. Wiele wskazuje na to, że zarówno Euryklidzi jak też Pompejusz Macer należeli do grona nielicznych przyjaciół Tyberiusza w krytycznym okresie jego życia, tj. podczas pobytu na Rodos. Cesarz ten znany był zresztą ze swojego filhellenizmu oraz upodobania do otacza-

<sup>38</sup> IGR IV nr 144 = SEG IV (1929) nr 707 = E.I nr 352.

<sup>39</sup> IGR IV nr 145 = SIG<sup>3</sup> nr 798 = E. M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge 1967, nr 401; S. Weinstock, op. cit., s. 258.

<sup>40</sup> SIG<sup>3</sup> nr 789; D. Kreikenbom, *Griechische und römische Kolossalporträt bis zum späten ersten Jahrhundert nach Christus*, „Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts” Ergänzungsheft 27, Berlin-New York 1992, s. 85.

<sup>41</sup> IGR IV nr 146 = SIG<sup>3</sup> nr 799; S. J. Friesen, op. cit., s. 54.

<sup>42</sup> Strabo XIII 2.3. W literaturze przedmiotu nie ma zgodności co do ilości pokoleń pomiędzy Teofanese a Kwintusem Pompejuszem Macerem – por. G. W. Bowersock, *Eurycles*, przyp. 42 ze s. 116 n., s. 118; idem, *Augustus and the East*, s. 178; M. Kaplan, op. cit., s. 232-236; zob. też R. Hanslik, s. v. *Q. Pompeius Macer*, „Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft” 21.2, 1952, kol. 2278, nr 94; L. Robert, op. cit., s. 44-47; R. Seager, op. cit., s. 232; H. Halfmann, op. cit., s. 100, nr 1a; D. Salzmann, op. cit., s. 252; B. K. Gold, op. cit., s. 323; R. Syme, *Tacitus*, Oxford 1958, s. 748 n.; idem, *The Augustan Aristocracy*, Oxford 1989, s. 361; J.-M. Bertrand, *A propos de deux disparus: Cn. Pompeius Theophanes, Pompeius Macer*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 59, 1985, s. 175 n.; V. I. Anastasiadis, G. A. Souris, *Theophanes of Mytilene: A New Inscription Relating to his Early Career*, „Chiron” 22, 1992, przyp. 15 ze s. 379 n.



nia się Grekami<sup>43</sup>. Stąd też upadek Euryklidów i proces Makryny można traktować jako przypadek szczególny. Niewykluczone, iż to odkrycie konspiracji Sejanusa przyczyniło się do wzrostu braku zaufania Tyberiusza, nawet wobec tych, którzy wcześniej dowiedli swojego oddania<sup>44</sup>. Brak szerszej podstawy źródłowej uniemożliwia jednak kategoryczne wskazanie na przyczyny upadku samej Makryny i jej rodziny. Nawiązując do wcześniejszych rozważań, należy także zwrócić uwagę na inne okoliczności. Euryklidzi oraz powiązana z nimi rodzina Pompejuszów Macerów, mogli liczyć na osłabienie władzy centralnej Rzymu, pod rządami starzejącego się Tyberiusza i rysujące się w związku z tym możliwości wykorzystania tej sytuacji do zwiększenia swoich wpływów na Wschodzie. Ta ewentualność wydaje się najbardziej prawdopodobna. W tym miejscu można jeszcze dodać, iż Euryklidzi odzyskali w późniejszym czasie swoją dawną pozycję<sup>45</sup>. Co charakterystyczne, jeszcze za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (37-55 r. n.e.), członek tego rodu - Gajusz Juliusz Spartiatikus został pierwszym kapłanem kultu prowincjonalnego w Achai<sup>46</sup>. Niewykluczone przy tym, że decyzja o tej obsadzie podjęta została na cesarskim dworze<sup>47</sup>. Jest to na pewno świadectwo żywotności politycznej Euryklidów. Z drugiej jednak strony przypadek ten może dla nas stanowić ilustrację jak skomplikowane były stosunki pomiędzy pierwszymi princepsami a czołowymi rodami arystokratycznymi wschodniej części Imperium. Uzmysławia również płynność układów politycznych oraz wskazuje na te rejony życia publicznego, w których lokalni notable mogli jeszcze zaspokajać swoje ambicje. Stopniowo, wraz z umacnianiem się jedynowładztwa w Rzymie, zakres swobody podejmowania przez nich inicjatyw politycznych ulegał zawężeniu. Wkrótce ograniczony został jedynie do rywalizacji o obsadę godności kultu cesarskiego.

<sup>43</sup> Suet., Tib. 56; G. W. B o w e r s o c k, *Augustus and the Greek*, s. 133 n.; J.-L. F e r r a r y, *Philhellenisme et l'impérialisme. Aspects idéologiques de la conquête romaine du monde hellénistique*, „Bibliothèque des Écoles Française d'Athènes et de Rome” 271, Rome 1988, przyp. 52 ze s. 520, s. 525; M. K a p l a n, op. cit., s. 202-248, 351-362; por. G. W. H o u s t o n, *Tiberius on Capri*, „Greece and Rome” 32, 1985, s. 182 n., 186 n.

<sup>44</sup> W. S e i b t, *Die Majestätsprozesse vor dem Senatsgericht unter Tiberius*, Wien 1969, dyss., s. 224-227; R. S e a g e r, op. cit., s. 232; G. W. B o w e r s o c k, *Augustus and the East*, s. 184 n.; por. A. D. N o c k, *Essays on Religion and the Ancient World*, Selected and edited by Zeph Stewart, t. 1-2, Oxford 1972, t. 2, s. 728.

<sup>45</sup> F. Q u a s s, *Zur politischen Tätigkeit der munizipalen Aristokratie des griechischen Ostens in der Kaiserzeit*, „Historia” 31, 1982, s. 206.

<sup>46</sup> A. B. W e s t, *Corinth VIII 2*, nr 68; J. A. O. L a r s e n, *Representative Government in Greek and Roman History*, „Sather Classical Lectures” 28, Berkeley 1955, s. 112; H. H a l f m a n n, op. cit., s. 126 n., nr 29 a; R. T r u m m e r, *Die Denkmäler des Kaiserkults in der römischen Provinz Achaia*, „Dissertationen der Universität Graz” 52, Graz 1980, s. 145; B. P u e c h, *Grands-prêtres et helladarques d'Achaïe*, „Revue des études anciennes” 85, 1983, s. 25 n.; M. E. H o s k i n s - W a l b a n k, *Evidence for the imperial cult in Julio-Claudian Corinth*, w: *Subject and ruler: The cult of the ruling power in classical antiquity. Papers presented at a conference held in the University of Alberta on April 13-15, 1994, to celebrate the 65 th anniversary of Duncan Fishwick*, ed. by Alastair Small, „Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 17, Ann Arbor 1996, s. 211; M. S a r t r e, op. cit., s. 231.

<sup>47</sup> M. E. H o s k i n s - W a l b a n k, op. cit., s. 212; J. W i s e m a n, *Corinth and Rome I: 228 B.C.-A.D. 267*, „ANRW” II 7.1, 1979, 500 n.